

32. Pashchenko V. A. (2001). *Orthodoxy in the modern history of Ukraine*. (P. 2). Poltava (in Ukr.).
33. Prokoshyna E. S., & Koita K. K., & Korotkaia T. P. et al (1987). *Catholicism in Byelorussia*. — Minsk: Nauka i tekhnika, (in Rus.)
34. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 4648, description 7, file 29.
35. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 4648, description 7, file 55.
36. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 4648, description 7, file 83.
37. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 4648, description 7, file 24.
38. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 4648, description 1, file 446.
39. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 4648, description 7, file 9.
40. Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, fund 4648, description 5, file 33.

УДК: 378.4 Довнар-Запольський(477-25)КНУ "18"-027.564.2

Зайцева З.І.*,

доктор історичних наук, професор,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
Київ, Україна. zzi07@ukr.net

НАУКОВА НОБІЛІТАЦІЯ М. В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО В ІМПЕРАТОРСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА

Анотація. Розглядається початковий етап наукової кар'єри М. Довнар-Запольського, професора російської історії Університету св. Володимира, засновника Київського комерційного інституту та інших наукових установ і товариств. Охоплено період від його перших публікацій гімназійного періоду до захисту докторської дисертації і одержання посади ординарного професора.

Дослідження базовано на біографічних даних ученого, його наукових працях, опублікованих джерелах архівного походження, зокрема, того їх сегменту, який характеризує комунікативну сферу університетського середовища по лінії відносин професор — студент — магістрант. Окремими одиницями аналізу стають наукові товариства, професорські стипендіати, магістерська, докторська дисертації, професура.

Акцентовано на ролі наукових товариств, архівних установ, міжособистісних творчих контактів у зростанні М. Довнар-Запольського як професійного історика. Встановлено, що професійна і громадська діяльність Довнар-Запольського до 1914 р. відповідає культурній матриці університетської професури пізньої імперської Росії, коли структура суспільного дискурсу формувалася відповідно до ідей демократії, національно-культурних прав і свобод, різних прогресистських проектів.

Ключові слова: Україна, М. Довнар-Запольський, наукові товариства, професорські стипендіати, магістерський диспут, докторська дисертація.

* Zaitseva Z.I., Doctor of Historical Sciences, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine. zzi07@ukr.net

ACADEMIC NOBILITATION OF M.V. DOVNAR-ZAPOLSKYI IN THE IMPERIAL UNIVERSITY OF SAINT VLADYMYR

Аннотация. Рассматривается начальный этап научной карьеры М. Довнар-Запольского, профессора русской истории Университета св. Владимира, основателя Киевского коммерческого института и других научных учреждений и обществ. Охвачен период от его первых публикаций гимназического периода до защиты докторской диссертации и получения должности ординарного профессора.

Исследование основано на биографических данных ученого, его научных трудах, опубликованных источниках архивного происхождения, в частности, того их сегмента, который характеризует коммуникативную сферу университетской среды по линии отношений профессор — студент — магистрант. Отдельными единицами анализа становятся научные общества, профессорские стипендиаты, магистерская, докторская диссертации, профессура.

Акцентировано на роли научных обществ, архивных учреждений, межличностных творческих контактов в росте М. Довнар-Запольского как профессионального историка. Установлено, что профессиональная и общественная деятельность Довнар-Запольского до 1914 г. соответствует культурной матрице университетской профессуры позднеимперской России, когда структура общественного дискурса формировалась в соответствии с идеями демократии, национально-культурных прав и свобод, различных прогрессистских проектов.

Ключевые слова: Украина, М. Довнар-Запольский, научные общества, профессорские стипендиаты, магистерский диспут, докторская диссертация.

Abstract. Initial stage of academic career of M. Dovnar-Zapolskyi, professor of Russian history at the University of St. Vladimir, the founder of the Kiev Commercial Institute and other scientific institutions and societies is considered. It is covered the period from his first publications of the gymnasium period to the defense of doctoral dissertation and the gaining the post of an ordinary professor.

The research is based on the biographical data of the scientist, his scientific works, published sources of archival origin, in particular that their segment which characterizes the communicative sphere of the university environment on the line of relations: professor — student — pretender on holding of s master's degree. Special units of analysis is dealt with scientific societies, holders of professorial grants, master's, doctoral dissertations, and professorship.

The role of scientific societies, archival institutions, and interpersonal creative contacts according to the growth of M. Dovnar-Zapolskyi as a professional historian is emphasized. It is revealed that professional and public activities of Dovnar-Zapolskyi until 1914 year corresponds cultural matrix of the university professors of late imperial Russia, when the structure of public discourse was formed by ideas of democracy, national-cultural rights and freedoms, various progressive projects.

Key words: Ukraine, M. Dovnar-Zapolskyi, scientific societies, holders of professorial grants, master's public debate, doctoral thesis.

Постановка проблеми. Постать М. Довнар-Запольського (1867–1934), професора історії Росії Університету св. Володимира, засновника вищої економічної освіти в Україні, одного з зачинателів білорусознавства, будівничого архівознавчих інституцій, сьогодні вельми актуалізована в інтелектуальному просторі України і Білорусії. З'являються нові дослідження перевидаються наукові праці вченого. З огляду на сучасні нововведення до науково-атестаційної системи України звернення до постаті Довнар-Запольського ключового періоду його становлення і зростання як ученого є актуальною задачею, розв'язання якої відкриває грані характеру і таланту вченого.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Довгі роки постать М. Довнар-Запольського як й інших носіїв академічних традицій, які у 1920–1930-ті роки зазнали переслідувань й передчасно пішли з життя, не отримувала належної уваги. Його згадували переважно у критичному плані, погляди, стиль життя і мислення якого не вкладалися у рамки нових світоглядних цінностей і політичних реалій. Лише наприкінці 1980-х років з'явилися поодинокі статті, присвя-

чені дослідженню багатогранної спадщини вченого. Вагомим внеском у реконструкцію його творчого шляху є дослідження С. Михальченка, В. Лебедевої, А. Кіштимова, Н. Герасименко, І. Матяш, І. Верби, Л. Бусленка, А. Чуткого та ін. Загалом коло дослідників біографії М. Довнар-Запольського вже не так малочислене, як це зауважував 2003 р. історик І. Верба [1, с.17]. Принагідно відзначимо, що під його керівництвом виконана кандидатська дисертація Д. Карпусем, присвячена історико-економічній школі М. Довнар-Запольського. У співавторстві дисертанта і керівника вийшла монографія [2].

Починаючи з 1997 г. у міжнародному форматі проведено вісім наукових Довнарівських читань у Речиці — місті народження Довнар-Запольського. У Києві на честь 140-ї річниці вченого відбулася Ювілейна наукова сесія. На відзначення 150-річчя з дня народження М. Довнар-Запольського і 110 річниці Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана 15 червня 2017 р. відбувся Міжнародний науковий круглий стіл «М. Довнар-Запольський — історик, державний діяч, фундатор економічної освіти в Україні».

Крім джерел архівного походження, значна частка яких введена у науковий обіг, цінним інформативним джерелом для наукової біографії М. Довнар-Запольського, як будь-якого вченого є бібліографічні покажчики [3]. Завдяки плідній співпраці істориків, джерелознавців, спеціалістів в галузі архівної справи, бібліографів суттєво розширилися знання про М. Довнар-Запольського. Вони допомагають відтворити шлях у науку, окреслити науковий спадок ученого, рецепцію й рівень дослідження його діяльності.

Метою статті є висвітлення процесу формування і урізноманітнення наукових інтересів Довнар-Запольського в контексті соціальних і національно-культурних тенденцій імперського соціуму кінця XIX — початку XX ст. Опрацювання контекстуального середовища діяльності вченого зумовило зміну традиційного предметного поля аналізу діяльності Довнар-Запольського. Окремими одиницями аналізу — у сув'язі з плином подій в житті вченого — стають такі конструкції як наукові товариства, професорські стипендіати, магістерська, докторська дисертації, професура.

Основні результати дослідження. Довнар-Запольському випало обирати фах, коли статус науки надзвичайно зростав. На неї покладалися великі надії, пов'язані з соціальним, національно-культурним і навіть моральним поступом. Наука стала предметом державної політики, витрати на її потреби — статтею державного бюджету. У Росії вона стала професійним заняттям ширшого кола людей, ніж це мало місце на початку XIX ст. З середини XIX ст. виникають нові форми її організації. Поряд із класичними університетами з'являється мережа наукових товариств й науково-галузевої періодики, проводяться з'їзди й конгреси науковців.

На цьому суспільному тлі зростало покоління М. Довнар-Запольського. Його входження у наукову спільноту відбувалося напрочуд динамічно. Ще до вступу в університет у шістнадцятилітньому віці він заявив про себе як автор низки етнографічних публікацій у провінційній і столичній періодиці. Очевидно, що вже тоді сформувалася його життєва стратегія, спрямована на кар'єру університетського професора. На цей вибір вплинули внутрішній покликання, саморозуміння себе, усвідомлення особистих здібностей і соціально-матеріальних складових такої перспективи.

Довнар-Запольський за походженням належав до дворянського стану. Однак він був сином збіднілої дворянської сім'ї. Представники цієї категорії маючи відповідні нахили й уподобання нерідко обирали наукову кар'єру. Професура на той час була соціальною групою, яка динамічно йшла вгору. Кар'єра була досить прогнозованою в плані службово-посадового просування, чітко врегульована формально-усталеними нормами сходження вгору. Для вихідців з незможних дворянських родин вона полегшувалася державною підтримкою у дворянських пансіонах та гімназіях призначенням студентських стипендій. згодом підтримкою у підготовці до професорського звання.

У 1889 р., попри певні перипетії на шляху завершення гімназійної освіти, М. Довнар-Запольський у двадцятидвохлітньому віці став студентом історико-філологічного факультету Університету св. Володимира. Цей факт задав вектор й змодельовав його біографію як професіонального науковця. Університет й в даному випадку історична школа В. Антоновича сприяли розвитку його літературної обдарованості й бажанню всебічно досліджувати історію і культуру білоруського народу.

Не вдаючись до характеристики історичної школи професора Антоновича зацентруємо педагогічно-комунікативний бік її функціонування. Метр володів здібністю запалювати й підтримувати у студентів творче натхнення. За методом Л. фон Ранке він формував у студентів науковий стиль мислення, сприяв публікації студентських праць. Він вважав, що відчувши смак опублікованої праці початківець у науці й в подальшому буде працювати в руслі обраної тематики. Відомо, що на науково-організаційній діяльності В. Антоновича позначилися його громадсько-національні інтереси. Він йшов від академічного обласництва до національно орієнтованого культурництва. Більшості його учнів властиві народознавчі дослідження.

Особлива інтелектуальна атмосфера наукової школи В. Антоновича імпонувала студенту Довнар-Запольському, який, можливо, вже бачив себе серед «героїв пера і науки». Адже з 1883 р. він регулярно подавав до періодичних видань етносоціальні замальовки білорусознавчого спрямування. До вступу в університет він був автором 16 публікацій білорусознавчого змісту, у т. ч. двох рецензій, одна з яких опублікована в «Киевской старине». У 1888 р. у Києві окремою брошурою вийшов його етнографічний етюд «Белорусская свадьба и свадебные песни». Ця праця гімназиста отримала рецензійний відгук у професіональному науковому середовищі. Редактор місячника «Wisła» Я. Карловіч відгукнувся рецензією не випадково — фольклор входив до кола його наукових інтересів [4].

Редагований ним часопис плекав наукові та дидактичні цілі широкого охопту. «Віленський учений гурток» був визнаним центром польських досліджень, проте на відміну від інших мав також славу продуцента «легітимного знання» у галузі білоруських народознавчих досліджень. Відгуки Я. Карловіча, безперечно, надихали гімназиста.

У студентську аудиторію Київського університету він зайшов, маючи національно-білоруські інтереси. Він продовжив вивчати білоруський фольклор та народні звичаї й публікувати відповідні матеріали в столичних виданнях на кшталт «Этнографического обозрения» і «Живой старины». Також він підготував матеріали з історії і етнографії Білорусії для двох випусків (на 1889 і 1890 рр.) «Календаря Северо-Западного края». У першому календарі було опуб-

ліковано нарис В. Антоновича «Брагинская волость». Другий містив відомості про ярмарки, сезонні польові роботи, деякі статистичні дані. Науково-популярний відділ містив історико-географічний нарис Білорусії IX–XII ст.

На наукові публікації студентського періоду відгукувалися представники професури з-поза меж його альма-матер. За авторства професора Варшавського університету Є. Карського 1896 р. в «Журнале Міністерства народного просвещения» опубліковано низку критичних заміток на праці з білоруської етнографії, які вийшли 1895 р. Серед них аналізується «Белорусское Полесье. Песни пинчуков» Довнар-Запольського. Рецензент назвав збірку «цікавою новинкою» і бажаним явищем в галузі етнографії [5, с. 31]. Він досить органічно прокоментував етнічне і мовне походження фольклору пінчуків. З огляду на близькість поліських говорів і білоруських діалектів, а також наявність у збірці суто білоруських пісень, рецензент потрактував працю Довнар-Запольського як білорусознавчу.

Навряд чи ранню публікаційну діяльність варто трактувати однобічно, як спосіб покращення матеріального становища шляхом отримання авторських гонорарів. Не кожен може таким способом вирішувати свої фінансові проблеми. Найперше йдеться про талановитість юнака, його творчі нахили, національне самоусвідомлення. Застосовуючи літературознавчий підхід, тодішню його публікаційну активність можна трактувати як «авторське звільнення своєї індивідуальності», особливо з огляду на тематичну спрямованість перших публікацій.

У час навчання Довнар-Запольський брав участь у конкурсі студентських письмових робіт, який власне був складовою практики відбору й формування кола претендентів на здобуття наукових ступенів. Принагідно зазначимо, що ще у 1870-х рр. зіткнувшись з проблемою неефективності підготовки до професорського звання в багатьох випадках зумовлених відсутністю у стипендіатах здібностей до наукової праці, Міністерство освіти запропонувало «повсюдне (на основі досвіду Університету св. Володимира) введення письмових наукових робіт. Мета таких змін полягала в тому, щоб «удостоєння вчених ступенів і звань ... залежало від якості письмових робіт» претендентів [6, с.138].

За рекомендацією В. Антоновича Довнар-Запольський досліджував кривичську і дреговичську землі. Золотої медалі його «Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия» не отримав, однак згідно висновків рецензентів рукописного варіанту, був рекомендований до друку й опублікований спочатку в університетському виданні [7, с. 386, 444]. Через рік автор перевидав свою першу монографію окремою книгою [8]. На студентську роботу Антонович, за тодішніми правилами, опублікував дві рецензії у загальноросійських виданнях — «Историческом вестнике и Русской мысли», вводячи тим самим нове ім'я в історичну науку.

Праця Довнар-Запольського потрапила в поле зору П. Мілюкова. Аналізуючи низку праць авторів-початківців з історії Русі він почав свої замітки власне з монографії Довнар-Запольського. Цікаво, що оглядач підмітив самокритичні зауваги самого автора і, в якості загальної оцінки його твору, відзначив, що він підготував «досить повну підсумкову працю за літописами й наявною літературою» [9, с.17].

У формуванні й реалізації наукових інтересів Довнар-Запольського, становленні його як ученого важливу роль відігравали наукові товариства. Більшість з

них було засновано в епоху демократичних реформ другої половини XIX ст. Вони мали свої статuti з зазначеними цілями і критеріями членства. Як правило, практикувалася двоступінчаста система членства. Для категорії дійсних членів висувалася вимога наявності наукових публікацій. Наукові товариства не були формально існуючими громадськими об'єднаннями, вони відзначалися систематичною науково-пошуковою, лекційною і видавничою діяльністю. Більшість з них існувала при університетах і, як соціально значимі в науці інтерактивні структури, пов'язували маститих вчених з середовища університетської професури з початківцями в науці, аматорами, автодидактами, меценатами. Серед наукових товариств помітне місце займали товариства історичного і краєзнавчого спрямування. Варто нагадати, що це був апогей доби історичних і природознавчих досліджень у Європі загалом і Росії зокрема. Загальною славою користувалися етнологічні товариства Австрії, Німеччини, Фінляндії, Чехії, Франції та інших країн.

У паузі, коли в березні 1888 р. гімназист Довнар-Запольський був виключений з останнього класу гімназії і університет ставав нездійсненою мрією, він спрямував увагу на встановлення контактів з історичними товариствами так би мовити першого рангу. Звернення до Московського археологічного товариства не було випадковим. Воно було відоме регулярним влаштуванням у регіональних центрах археологічних з'їздів, учасники яких оприлюднювали результати дослідження з історії і культури того чи іншого краю, програмували удосконалення роботи по збереженню культурних пам'яток й т. ін. Товариство відзначалося підтримкою науковців і краєзнавців-аматорів. На час першого звернення до цього товариства, Довнар-Запольський ще лише готувався до вступу в університет [10, с. 37]. Вже будучи студентом, він включився у дискусію навколо підготовки чергового Археологічного з'їзду, призначеного товариством на серпень 1893 у Вільно. У низці опублікованих заміток публіцистичного змісту, Довнар-Запольський спрямував увагу наукової громадськості на значення з'їзду для збереження і дослідження пам'яток старовини Північно-Західного краю. Як постійну інституцію для цієї важливої роботи автор пропонував створити крайове наукове товариство (виділення — 3.3.). Цю ідею він адресував голові товариства графині Парасковії Уваровій. Кореспондент зазначав, що лише покладаючись на її авторитет, можна змінити ситуацію в краї й вести історичні й археологічні дослідження за західноєвропейським зразком, оскільки місцева влада зневажливо ставиться до наукових потреб, «плює на науку і пресу» [10, с. 40].

Через трагічні сімейні обставини — смерть дружини — йому не пощастило брати безпосередню участь у з'їзді, проте учасникам з'їзду були представлені надіслані ним матеріали — реферат «Про Леля» та впорядкована археологічна карта Гродненської губернії [10, с. 40].

Отже у студентські роки (1889–1894) Довнар-Запольський втримує і розвиває свої наукові інтереси в ніші білорусознавства. Своєю тематикою та ідеями йому вдалося зацікавити Імператорське товариством любителів природознавства, антропології та етнографії (Москва) й отримати від нього дозвіл і кошти на етнографічну експедицію в Мінську губернію. За результатами етнологічного обстеження губернії, здійсненого під час літніх канікул, товариство — за існуючою у той час практикою — нагородило його срібною медаллю і прийняло у дійсні члени.

До Російського географічного товариства М. Довнар-Запольський подав на конкурс свою студентську працю «Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия», яка, як відомо, в університетському конкурсі не здобула медалі, й отримав від товариства золоту медаль. У 1892 р. це ж товариство нагородило студента Довнар-Запольського срібною медаллю за невелику за обсягом працю «Крестьянские игры в Минской губернии», яка була 1891 р. опублікована у журналі «Живая старина».

Підтвердженням особливого інтересу до наукових товариств є його вступ у студентські роки, а саме 22 травня 1893 р. до Історико-філологічного товариства Харківського університету. Очевидно, його зацікавила тематика товариства. Воно приділяло увагу методиці збору етнографічного матеріалу, а його голова професор М. Сумцов був бажаним автором для знаменитого французького етнологічного видання «Melusine».

Українська фольклористика на той час вже подолала той стан, коли інтерес, зокрема відомих польських збирачів українського фольклору, супроводжувався нівеляційними тенденціями. Відзначимо, що фольклор з його рухливими усними формами та імперсональним, «безособовим» авторством, стаючи предметом наукових інтерпретацій, часто отримував (особливо у випадку територіально близьких етносів) неадекватне трактування щодо його мовно-національної приналежності. Саме у цих координатах розгорнулася відома дискусія навколо збірника «Песни пинчуков», у якій виступили А. Кримський, Є. Ляцький, М. Грушевський, В. Гнатюк, Є. Карський та ін.

Участь у наукових товариствах вводила Довнар-Запольського в науково-інформаційне коло історичної науки, сприяла встановленню корисних знайомств і контактів з дослідниками й головне — товариства відкривали можливість публікації праць у фахових наукових виданнях, тобто виходити за межі популярних видань типу календарів, листків та ін., які були розраховані на широку читацьку аудиторію.

З наближенням завершення навчання в університеті поставало питання про працевлаштування. Вибір для випускника історико-філологічного факультету невеликий, як правило — учитель гімназії. Довнар-Запольський мав більш амбітні цілі. Як стверджують його біографи, він ще влітку 1893 р. надіслав на ім'я міністра освіти І. Делянова заяву з проханням залишити його в університеті у якості професорського стипендіата. Власна ініціатива у цій справі допускалася у час дії університетського статуту 1864 р. У досліджуваний період система підготовки до професорського звання набрала впорядкованої форми і передбачала, насамперед, подання професором мотивованого клопотання та обговорення його на раді факультету.

30 січня 1895 р. професорська рада історико-філологічного факультету прийняла рішення залишити студента Довнар-Запольського стипендіатом для підготовки до професорського звання по кафедрі російської історії. Це був великий успіх, оскільки кількість місць була обмеженою — з 1880-х рр. давалася взнаки тенденція до скорочення урядом коштів на стипендії. Професорська кар'єра на кінець XIX ст., як зазначають дослідники, стала більш популярною, тому кандидатів завжди було більше, ніж місць. До того ж у професорському середовищі Університету св. Володимира традиційно існували щонайменше дві конкуруючі партії — політизовані професорські групи різної національної приналежності.

При визначенні кандидатур не обходилося без персонально-особистісних симпатій. За однакових рівнях успішності претендентів, бралось, до речі, і їх матеріальне становище.

Приміром, можна нагадати випадок з М. Грушевським, який був залишений на факультеті для підготовки до професорського звання без міністерської стипендії. Його брат Олександр Грушевський по закінченню університету не здобув місця професорського стипендіата, і завершення ним магістерської дисертації затягнулося надовго. Брати походили із забезпеченої родини і могли без зайвих клопотів на кшталт викладання в гімназіях, жіночих курсах, репетиторства займатися науковими дослідженнями.

Приймна звістка про рекомендацію застала Довнар-Запольського у Москві, де він приступив до опрацювання архівних джерел. Антонович вже другого дня після рішення факультету послав майбутньому дисертанту листа з привітанням. Водночас професор висловив надію, що з боку міністерства освіти, яке приймало остаточне рішення у справі номінування на «професорського стипендіата», не буде жодних заперечень [11, с.10]. Втім справа загальмувалася на цілий рік аж до січня 1896 р.

Остаточне рішення про кандидатури приймало Міністерство освіти, яке всебічно тестувало особові справи претендентів на політичну благонадійність. Довнар-Запольському нагадали факти 1888 р., коли він був виключений з Першої київської гімназії за два місяці до випуску і позбавлений можливості складати випускні іспити. Причиною суворого рішення стало виявлення у квартирі гімназиста заборонених цензурою видань, серед яких були твори Шевченка, Герцена, південнослов'янська література — видання привезені з Болгарії. Ситуація загрожувала обраній Довнар-Запольським життєвій стратегії. Перед гімназистом зачинялися двері вищих навчальних закладів. За його ж формулюванням «в поисках за наукой и учителем» він відважився на зустріч з професором університету В. Антоновичем. По збігу часу згадуючи цей епізод, Довнар-Запольський писав професору: «Вы меня согрели и открыли двери в науку, с тех пор я не переставал рекомендоваться Вашим воспитанником. Ваши беседы и указания, Ваши лекции и ученые труды служат для меня настоящим источником, который направляет мои собственные поиски...» [11, с. 20].

Поки справа про отримання статусу професорського стипендіата вирішувалася у міністерстві освіти, випускник університету підшукував місце працевлаштування у «великому місті», розуміючи, що лише так він зможе продовжити наукові дослідження. Зондував можливість влаштуватися на роботу у випадку, якщо справа з стипендією не вийде, у Ризі та Харкові. У цьому йому сприяв декан факультету Т. Флоринський [11, с. 11–13], однак безрезультатно.

Наукові інтереси Довнар-Запольського були пов'язані з дослідженням історії землеволодіння у Великому князівстві Литовському. Значна кількість джерел до теми, серед них одна з найбільш важливих Литовська метрика, зберігалися у московських архівах, переважно у Московському архіві Міністерства юстиції, де невдовзі він отримав посаду помічника архіваріуса при Литовській метриці.

Міністерство освіти затвердило Довнар-Запольського професорським стипендіатом на кафедрі російської історії з 1 січня 1896 р. по 1 січня 1900 р. із стипендією у розмірі 600 руб. на рік. Завершенню справи сприяла позитивна характеристика університету з констатацією, що у студентські роки Довнар-

Запольський ні в чому «предосудительном замечен не был», займався науковими дослідженнями, отримав від Московського товариства природознавців, антропологів та етнографів за опубліковані в 1895 р. у збірнику «Белорусское Полесье» етнографічні матеріали премію імені великого князя Сергія Олександровича.

Період магістерської підготовки відзначений надзвичайно інтенсивною працею і розширенням контактів з науковими інституціями. У вересні 1896 р. Довнар-Запольський обраний дійсним членом Ніжинського історико-філологічного товариства, заснованого у 1894 р. Його тут знали як плідного науковця. Одна з його публікацій отримала рецензійний відгук філолога-славіста, професора Інституту князя Безбородька В. Качановського. М. Довнар-Запольський залишався дійсним членом до самого кінця існування товариства [12].

Особні враження створюють контакти М. Довнар-Запольського з М. Грушевським. Вони висвітлені у кількох публікаціях [13; 4]. В основу аналізу авторами покладено комплекс джерел — листування вчених, публікації Довнар-Запольського, відгуки-рецензії на його праці у редактованих М. Грушевським «Записках Наукового товариства імені Шевченка» (НТШ).

Обидва учені були учнями В. Антоновича, і їх шляхи в буквальному сенсі перетиналися у коридорах історично-філологічного факультету. Вчених єднала любов до архівних джерел, потреба в археографічних студіях та обміні науковими виданнями різних науково-історичних інституцій.

Попри те, що вони практично ровесники (Грушевський старший від Довнар-Запольського на дев'ять місяців), їх листування має суто офіційний характер. Стилїстика і тон Грушевського позначені звичною для його листування діловитістю сухістю. В даному випадку помітним є не цілком академічна форма звертання до М. Довнар-Запольського — «добродій», хоча й «високоповажний». Цим він статусно відмежовував стипендіата Довнар-Запольського від себе — професора Львівського університету. Зазначимо, що Грушевський отримав посаду професора в австрійському Львові маючи російський ступінь магістра, й оминаючи процедуру габілітації в австрійському університеті. Російська магістерська була прирівняна (цілком правомірно) до австрійської докторської й надавала право на професорську посаду.

Творець української націоцентричної моделі історії Східної Європи і редактор титульного видання НТШ Грушевський ригористично спрямовував М. Довнар-Запольського на рецензування видань з української тематики або суміжних з нею. Він неодноразово нагадував: «Ви пишете для у [країнсько]-руського, «малоросійського» видання і повинні виходити з того Standpunkt'у...» [11, с. 57], тобто дотримуватися відповідної позиції. Грушевський докоряв, що Довнар-Запольський актуалізує в рецензіях аспекти, які більше стосуються російської історії. Учені листувалися різними мовами. Довнар-Запольський писав Грушевському російською мовою, Україну називав Півднем (Югом) [11, с. 59]. Його російськомовні тексти перекладали у редакції «Записок НТШ». Листи Грушевського писані виключно українською. Цікаво, що Довнар-Запольський не приховував своє авторство у «Записках НТШ». Давши Грушевському згоду на «прозорий» підпис під матеріалами — «М. Д-З» — він ризикував потрапити в Росії до списків неблагонадійних. Зазначимо, що на той час більшість дописів авторів з російської частини України в галицьких виданнях виходили під криптонімами або псевдонімами.

Довнар-Запольський сприяв встановленню обміну виданнями між НТШ і Московським археологічним товариством. Він оцінив «Записки НТШ» як видання «якого нам ще бракує», однак з кінця 1896 р., завантажений друком дисертації, припинив контакти з НТШ. Втім відгуки на його праці з'являлися час від часу в «Записках НТШ» поки Грушевський залишався головою товариства.

Контакти двох учених мали виключно науково-інформаційний характер, вони не завершилися пропозицією Довнар-Запольському вступити до НТШ, як це Грушевський пропонував іншим своїм кореспондентам. Не було М.В. Довнар-Запольського й серед членів Українського наукового товариства, створеного у Києві 1906 р. й очоленого також М. Грушевським. Стосунки двох учених, співвідношення їх посад і статусних атрибутів змінилося, коли Грушевський 1908 р. балотувався на кафедру історії Росії Університету св. Володимира. Вони досліджені у статті В. Ульяновського [15].

Глибинний аналіз причин дистанціювання двох істориків у час їх листування потребував би звернення до низки чинників психологічного характеру, особливостей мікроклімату і кар'єрного зростання в різних імперських середовищах та ін. На нашу думку у час листування найбільше двох істориків розділяла ідея служіння одними і тими ж засобами науки різним націям. Кожен свій. Однак Довнар-Запольський був у складнішому становищі, оскільки тривалий час не жив серед свого народу. Нажаль навіть ювілей В. Антоновича 1906 р. не об'єднав учених. Ініційований Довнар-Запольським збірник на пошану 35-річної наукової діяльності В. Антоновича не вийшов, і однією з причин було небажання М. Грушевського фігурувати у книжці поряд з «общероссами» і централістами М. Довнар-Запольським, Ф. Ніколайчиком, М. Дашкевичем та ін.

Контакти Довнар-Запольського з інтелектуальними осередками різного формату (загальноімперського, регіонально-провінційного, національного, університетського) і, зокрема з львівським НТШ, виданням якого він дав високу оцінку, посилювали у вченого усвідомлення факту, що ніша білорусознавчих досліджень залишається інституціонально не оформленою. Як вже йшлося ще в студентські роки він був речником ідеї створення бодай крайового наукового товариства. Тоді ж він ділився з Євгеном Ляцьким амбітними планами: «моя задушевная мечта — делать белорусский журнал; другая цель — народная книга на белорусском языке,...нужно добиться цели: музей, публичная библиотека и ученое общество в Минске. Тогда я могу умереть спокойно» [16, с. 546]. Окреслений ланцюжок інституцій на диво співпадає з планами раннього Івана Франка у Галичині («журнала нам би, журнала» і вектором діяльності М. Грушевського, якому вдалося — за інтенсивної і різнобічної підтримки І. Франка — завершити перетворення Літературного товариства ім. Шевченка у Львові у Наукове товариство ім. Шевченка з розгалуженою структурою наукових періодичних і серійних видань українською мовою.

З усіх товариств найбільш продуктивним і значимим для Довнар-Запольського була його діяльна участь в Московському археологічному товаристві. Підготовка магістерської дисертації проходила у Москві, де в архіві міністерства юстиції (ММЮ) були зосереджені основні архівні джерела до його дисертації. В архіві дослідник отримав посаду помічника архіваріуса з Литовської метрики. Проте саме в Археологічному товаристві, з яким контакти набули системного характеру, він зростав як вчений з широким колом інтересів.

Відомій дослідниці біографії Довнар-Запольського В. Лебедєвій вдалося подати широку панораму науково-творчої й організаційної діяльності вченого у московський період й відкорегувати неточності хронологічно-фактичного характеру, яких припускалися попередні автори. Йдеться про інкорпорацію Довнар-Запольського до цього потужного товариства. За уточненими даними саме в грудні 1896 р. Довнар-Запольський був обраний членом-кореспондентом, а у травні 1898 р. — дійсним членом товариства. Очевидно, це було результатом виконання організаційних функцій та наукових здобутків. У 1896 р. він брав участь у Х Археологічному (Ризькому) з'їзді в «Трудах» якого опубліковано його доповідь і акт «Ревизия Кокенхузена 1582 г.».

У листопаді 1896 р. М. Довнар-Запольського обрали секретарем новоствореної у товаристві Археографічної комісії. Судячи з листа його друга магістранта-філолога А. Лободи перед цим Довнар-Запольський непокоївся результатами майбутнього голосування, оскільки на той час він ще не був повноправним членом товариства і його могли забалотувати. Підтримуючи друга, Лобода у листі від 24.XI.1896 р. зазначає що Довнар «без хлопот оставаться не может, а в данном случае его энергия найдет одно из лучших применений» [11, с. 80].

Дійсно, коли оновлений склад комісії очолив декан історико-філологічного факультету Московського університету О. Кіпрічніков, який через зайнятість в університеті не приділяв достатньої уваги комісії, Довнар-Запольському, який, очевидно, був переобраний секретарем комісії, довелося фактично керувати її поточною роботою. На нього покладалася підготовка до друку титульного видання комісії — «Древностей». Про призначення його редактором цього видання Довнар-Запольський не без гордості повідомив 15.II.1897 р. професора В. С. Іконникова. Дійсно, за редакцією Довнар-Запольського вийшов перший том видання у трьох (1898 р.) і другий том у двох випусках (1900 р.), які містили впорядковані ним же протоколи засідань комісії та річні звіти про її діяльність.

Також дисертант залучався до редагування Трудов XI археологического съезда, який відбувся у Києві 1899 р., однак у вихідних даних та бібліографічному описі видання його редакторство не зазначено, очевидно він редагував у так званому робочому порядку. За цим стояла копітка праця з авторами, здача текстів у друк, їх коректура, що очевидно, збагачувало джерелознавчу практику і видавничий досвід вченого-архівіста.

Обертаючись у середовищі метрів архівної справи Довнар-Запольський сформував незалежний погляд на проблеми збереження архівної спадщини, організацію джерелознавчих публікацій. На Київському археологічному з'їзді він виступив з повідомленням про діяльність губернських вчених архівних комісій [17], які на той час, в контексті дискусії навколо реформи архівної справи, зазнавали критики переважно з боку столичних фахівців, і їм загрожувала ліквідація. Зазначимо, що вчені архівні комісії за їх державно-офіційного статусу виконували роль місцевих історико-краєзнавчих товариств, у завдання яких входила сукупність питань з виявлення, вивчення, охорони пам'яток старовини — письмових, речових, фольклорних. Позитивне значення мала їх видавнича діяльність.

На противагу позиції своєму керівникові у МАМЮ — директору архіву Д. Самоквасову помічник архіваріуса Довнар-Запольський, який, за його ж визначенням, мав за щастя працювати в архіві, вступив у публічну полеміку зі

своїм шефом щодо оцінки і перспектив вчених губернських комісій. Від цього його не втримала навіть примиренна позиція голови Археологічного товариства П. Уварова, яка розуміла, що йому доведеться піти з МАМЮ.

Довнар-Запольський вважав, що вчені губернські архівні комісії виконують важливу у науковому відношенні роботу. Він знав, що їх бракує у губерніях Північно-Західного краю, де з 1836 р. діяла лише Віленська археографічна комісія, однак вчених губернських на той час не було жодної. Вітебська вчена архівна комісія була утворена 1909, Ковенська — у 1919 р. Свою позицію він формував не в координатах персональної підлеглості Самоквасову, а з рівня обізнаності з ситуацією на місцях. Не чекаючи виходу у світ свого виступу на з'їзді в Трудах, Довнар-Запольський оприлюднив свою позицію для ширшого кола наукової громадськості у тезовому варіанті [18].

В українській історіографії Київський археографічний з'їзд відомий тим, що потенційні учасники з Галичини, переважно члени Наукового товариства ім. Шевченка мали намір виступати з доповідями українською мовою. Цю акцію підтримав В. Антонович, однак, після дискусій у підготовчому комітеті з'їзду питання не набуло позитивного розв'язку, і галицькі дослідники скасували свій приїзд до Києва. Після з'їзду Антонович відчув на собі «натягнуте» ставлення колег по факультету. Становище професора завжди відображалося на його дисертацях, оцінках публікацій і т. ін. Упереджуючи можливий песимізм Довнар-Запольського він морально підтримував свого вихованця, націлював на завершення роботи над дисертацією, обіцяв, що разом з П. Голубовським «отстоим ее от всяких нападок» [11, с. 17].

У московський період під час підготовки магістерської дисертації Довнар-Запольський співробітничав також з Товариством історії і старожитностей російських (Общество истории и древностей российских). До Московського відділення товариства він передав збірку документів з історії Литовсько-Руської держави XIV–XVI ст. при підготовці яких ним було виявлено нові джерела з 200 книг Литовської метрики. У 1897 р. частина з них опублікована у «Чтениях Общества истории и древностей российских».

Дисертаційне дослідження вчений готував, перебуваючи у безпосередньому контакті з архівознавцями, маститими істориками Москви і Петербургу, Варшави. Крім товариств він брав участь у публікаційній роботі низки археографічних установ місцевого та загальноімперського характеру. Ці наукові корпорації відіграли чи не визначальну роль у професіональному становленні і визнанні здобутків магістранта.

Завдання професорського стипендіата — підготовка магістерської дисертації. Вимоги до наукового ступеня магістра у Росії були на рівні, тих що пред'являлися при здобутті наукового ступеня «доктор філософії» в країнах Європи. Складовими елементами шляху до присвоєння ступеня російського магістра найперше був магістерський іспит, за тим — отримання звання приват-доцента, яке давало право на читання лекцій у вищих навчальних закладах. На завершальному етапі дисертант публікував дисертаційну монографію, яка могла сягати в історичних науках до тисячі сторінок. Кульмінацією був публічний захист, який на той час мав офіційну назву диспуту.

Проходження цих етапів щорічно контролював факультет і міністерство освіти. Довнар-Запольський успішно проходив процедуру щорічної звітності.

У цей час його наставником фактично став професор П.В. Голубовський. В.Б. Антонович у 1895 р. вийшов у відставку, однак залишався університеті професором без учбового навантаження і штатної винагороди. На початку 1897 р. звіт Довнар-Запольського за перший рік магістрантської підготовки блискуче пройшов на раді факультету і без будь-яких зауважень посланий до міністерства освіти. Його друг-наперник по магістратурі філолог А.М. Лобода помітив, який «фурор на засіданні» справив звіт Довнар-Запольського за перший рік [13, с. 81]. Звіт включав додатки об'ємом 50 аркушів актових матеріалів, які були прийняті до видання. Зрозуміло що до них були включені архівні напрацювання, зроблені до початку магістратури.

У наступні роки Довнар-Запольський так само успішно звітував. Організаційно його роботу скеровував П. Голубовський. 30 листопада 1899 р. він детально окреслив картину з навантаженням на історичному відділенні факультету і просив Довнар-Запольського визначитися з місцем здобуття педагогічного звання приват-доцента. Довнар-Запольський потрібен був на факультеті, оскільки професор В. Іконников з 1900 р. мав намір піти у відставку, а сам Голубовський планував річне відрядження за кордон. Він пропонував Довнару скласти магістерські іспити і розпочати в Університеті св. Володимира процедуру здобуття звання приват-доцента. Мотивуючи магістранта, професор зазначав, що це дало б можливість факультету оцінити його як лектора. Голубовський не втаємничував і власний інтерес, сподіваючись, що у такому разі він зможе звільнитися від частини лекцій, якими був перевантажений [11, с. 37–39, 41].

З рекомендацій Голубовського Довнар-Запольський скористався частково. Він склав в Університеті св. Володимира магістерський іспит на «весьма удовлетворительно», що за тодішньою системою означало «відмінно». Магістерський іспит завжди був складним, міг тривати кілька днів, для істориків включав програму усіх розділів історії. Втім здобувати приват-доцентське звання Довнар-Запольський вирішив у Московському університеті. Після читання на початку 1900 р. двох пробних лекцій за наказом ректора Московського університету від 14 квітня 1899 р. він був зарахований на позаштатну посаду приват-доцента. Виникає питання, якою була реакція Голубовського на такий поворот. На професорській раді факультету він заговорив про пошук іншої кандидатури, й особисто звертався до маститих істориків, зокрема С. Платонова, О. Лаппо-Данилевського (останній 10 березня 1900 р. пропонував П. Мілюкову податися до Університету св. Володимира [19]), щоб ті допомогли підібрати відповідну кандидатуру. До Довнар-Запольського, дійшли чутки, що як імовірні на факультеті називалися кандидатури істориків С. Середоніна, Є. Шмурла та ін. Однак прихильність до цих кандидатур рада не виявила й питання було відкладено.

Формально Довнар-Запольський мав право здобувати приват-доцентуру в будь-якому університеті. Як правило, дисертанти обирали так би мовити рейтингові вищі навчальні заклади. Така практика існувала у Німеччині, Австро-Угорщині і Росії. Вибір Довнар-Запольським був зроблений з огляду на можливість залишатися ще деякий час у Москві, і продовжувати працювати над дисертацією без відриву від архівів. Не можна відкидати й інших мотивів, бо Голубовський уточнював у нього, наскільки він міцно сидить у Москві.

Як приват-доцент (термін запозичений з німецького лексикону й означав, що даний лектор читає не обов'язкові, а часткові курси лекцій) Довнар-Запольський

оголосив факультативний курс про добу Олександра І. До навантаження додалися ще практичні заняття з історії народного господарства Росії XVII ст. Його лекції у Московському університеті, де кафедрі історії Росії очолював В.О.Ключевський, мали неабияку популярність. Довідавшись про їх високий рівень, Лев Толстой під час роботи над романом «Декабристи» звертався до нього за порадами [20, с. 146]. Вони обговорювали історію декабристського руху і можливість співробітництва у проектованому літературно-публіцистичному журналі.

Одночасно історик готував дисертацію «Державне господарство Великого князівства Литовського при Ягелонах». Типографія Університету св. Володимира, якою на той час опікувався професор В. Іконников, почала друкувати текст з січня 1900 р. Перша коректура надсилалася Довнар-Запольському у Москву. Другу коректуру переглядав і дещо уточнював, зокрема у березні 1900 р., професор Голубовський. Коректуру майже усієї книги провів Д.З. Шендрик, якому автор у передмові висловив, поряд з вдячністю всім, хто йому допомагав у підготовці дисертації, окрему подяку. Дисертація та рецензії В. Антоновича і П. Голубовського на неї були опубліковані до захисту [21]. Про напружену працю над магістерською дисертацією засвідчують суто зовнішні, бібліографічні характеристики. Це книжний текст обсягом 807 сторінок і плюс 112 сторінок додатків.

Захист відбувся 18 травня 1901 р. на історико-філологічному факультеті Університету св. Володимира. Дисертаційне дослідження сприймалося як новаторське, оскільки виконано у руслі економічного спрямування, яке на той час вважалося актуальним й демонструвало відхід від попереднього етапу історіографії з акцентуванням політико-юридичних аспектів.

Виступ дисертанта не обмежувався у часі, мав бути теоретично насиченим. Крім двох опонентів у дебати з дисертантом вступали інші присутні, тому захист міг тривати до 5–7 годин. Рішення комісії приймалося безпосередньо в залі в режимі відкритого голосування й було простою формальністю. Допуск дисертанта до захисту означав, що позитивний висновок було прийнято до цього. Присвоєння наукового ступеня затверджувало міністерство освіти.

Тема захистів магістерських дисертацій істориків кінця XIX — початку XX ст. як блискучих так і скандальних, досить детально, й іноді з побутовими й психологічними подробицями, висвітлена у публікаціях мемуарного характеру. Так відомий історик О. Лаппо-Данилевський по свіжих слідах після свого свого захисту писав колезі-історику О. Дьяконову, що ніч перед його диспутом пройшла неспокійно, відчувався дискомфорт у грудях й т.ін. Вранці було краще, він переглянув свій виступ і, «готуючись до битви» мав намір до першої години прогулятись. Вже по дорозі до університету виявилось, що він не одягнув білого галстука, який був настільки обов'язковим елементом дрес-коду дисертанта, що він повернувся за ним, і, зрештою, застав факультет в очікуванні, оскільки запізнився на десять хвилин [22, с. 61].

Історик Георгій Вернадський, син Володимира Вернадського, захищав магістерську дисертацію з історії масонства в Росії наприкінці жовтня 1917 р. у Петербурзькому університеті. Пізніше він згадував, що місто жило у відчутті наближення катастрофи, однак його більш за все непокоїло, що він змушений

відволікатися від підготовки до захисту на безрезультатні пошуки відповідного костюма. За традицією це мав бути не сюртук, а фрак [23, с.161].

Подробиць дисертаційного диспуту Довнар-Запольського на разі знайти не вдалося, певно, що він відбувся за звичним порядком, який, до речі, включав традицію святкового обіду із запрошенням професури.

Отримання магістерського ступеня утверджувало його в науковому середовищі як спеціаліста з проблем історії Великого князівства Литовського. У травні 1901 р. учений виступив другим опонентом на захисті докторської дисертації М.К. Любавського «Литовско-русский сейм». Захист відбувся у Московському університеті і першим опонентом був професор В. Ключевський — зірка у сонмі істориків. Деякі власні спостереження і враження від цього захисту зафіксував у спогадах В. Пічета.

У квітні 1901 р. історико-філологічний факультет звернувся до міністерства освіти з проханням перевести приват-доцента Довнар-Запольського до Університету ім св. Володимира. Професорський стипендіат не завжди залишався в університеті, який його готував. Більшість дисертантів В. Антоновича зайняли професорські посади в інших навчальних закладах. Довнар-Запольському пощастило працювати на рідному факультеті не лише завдяки видатним науковим здобуткам. Він потрапив у фазу, коли старше покоління професури, котре захищало свої дисертації у 1870–80-х рр., завершувало університетську діяльність.

З початком нового навчального року, а саме 20 вересня 1901 р. Довнар-Запольський прочитав вступну (інавгураційну) лекцію по темі «Исторический процесс русского народа в русской историографии». За правилами загальноєвропейської практики на ній був присутній ректор університету Ф. Фортинський, члени факультету. Тексти інавгураційних лекцій зазвичай публікувалися у пресі. Лекція Довнар-Запольського вийшла 1902 р. в «Русской мысли» — популярному журналі, який виходив у Петербурзі і мав значну кількість інтелектуалів-передплатників [24].

Сучасні історики, коментуючи зміст лекції, звертають увагу на оцінку лектором Гегеля як схоласта. Зазначимо, що на той час вона не виглядала сенсацією. Такою була традиційна оцінка Гегеля школою Л. Ранке. У Німеччині Гегель з середини 1850-х рр. нерідко характеризувався як тенденційний мислитель, представник не яскравої і живої думки, а сухої теорії. Вважалося, що Ранке й історики його школи знайшли ключ до розуміння історії людства. Ним, як відомо, виявився концепт історизму або історицизму [25, с.344].

Однак Довнар-Запольський не відкидав творчого впливу Гегеля й загалом німецької філософії на формування різних концепцій російської історії. Він окремо виділив стиль і методологію М. Костомарова, згадав про історичну школу В. Антоновича. Текст цієї лекції він видав у 1906 р. окремою брошурою.

Для Довнар-Запольського міністерство освіти за проханням університету зробило виключення з правила, за яким посаду професора може займати лише доктор, і у травні 1902 р. він став екстраординарним (позаштатним) професором. Штати й особливо кількість ординарних професорів затверджувалися міністерством освіти і залишалися незмінними десятки років.

Інтервал між отриманням ступеня магістра і доктора наук міг сягати десяти, а для істориків і більше років. Довнар-Запольський у звичних для себе темпах швидко здолав цей рубіж. Він продовжив дослідження історії Литовсько-

Руської держави у соціально-економічному аспекті і 1905 р. на основі монографії «Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI в.» захистив 27 травня 1905 р. докторську дисертацію. Опонентами виступили В. Антонович і П. Голубовський [26]. Одночасно Довнар-Запольський отримав посаду ординарного (штатного) професора російської історії. Лише відтепер можна вважати, що він успадкував кафедру В. Антоновича, оскільки під кафедрою розумілася посада ординарного професора, який вів основний предмет відповідно до своєї спеціалізації за докторською дисертацією.

Поняття завідуючого кафедрою у російській, так само як і німецькій системі вищої освіти не існувало. Ця посада була введена у радянський час на основі принципу соціалістичного колективізму й уніфікації, що відповідало уявленням про необхідність постійного контролю за професорами. Російська дореволюційна модель була зорієнтована на німецьку. Її практиці був властивий, і залишається сьогодні, принцип недоторканості професора й рівних прав членів професорської корпорації. Забігаючи наперед, зауважимо, що саме через пролетаризацію освіти і появу так званого «червоного студентства», а не тривалий конфлікт навколо аспіранта Сташевського, відбулося усунення Довнар-Запольського від поста директора заснованого ним Інституту.

Висновки. По досягненню 38-літнього віку М. Довнар-Запольський досяг вищих ступенів університетської кар'єри. З-поміж своїх університетських колег-істориків професор Довнар-Запольський відзначався підприємницькою «жилкою», неформальним підходом до освітніх проблем, використанням усіх можливостей і форм для встановлення зв'язків науки з практикою життя.

У Києві доктор історії розгорнув різносторонню науково-організаційну і громадську діяльність. Колеги дивувалися енергійності і, за виразом професора філології В. Перетца, «подвижності» Довнар-Запольського [11, с. 98]. Він дійсно вмів швидко реагувати на соціальні і ментальні зрушення і не гаючи часу задіяти можливості, які вони відкривали. Довнарознавці не оминають факт заснування вченим у 1903 р. студентського наукового гуртка, члени якого склали згодом наукову школу Довнар-Запольського. Проте автори не беруть до уваги контексту, за яких став можливим в університеті гурток. Це був час, коли з 1899 р. в Росії не вшухали студентські заворушення, які охопили всі університети. Щоб відволікти студентів від вуличних акцій, міністерство освіти зобов'язало ректорів університетів ширше залучати студентів до наукової роботи через організацію наукових гуртків. Довнар-Запольський скористався цією можливістю, щоб залучити до самостійних наукових досліджень студентів університету й згодом інших навчальних закладів Києва. Звертаючись до студентської молоді він не раз позиціонував себе як прибічник «найбільш ранніх проявів самодіяльності та самостійної відповідальної праці», критичного ставлення до науки і життя.

Не є випадковістю є й те, що того ж 1903 р. Довнар-Запольський активізував діяльність поза університетом і виступив з ініціативою відкрити вищі комерційні курси. Визріванню цього проекту сприяла активізація ліберально-опозиційних сил у земствах, циркуляція у столичній пресі ідей щодо «вдосконалення державного ладу», «розширення зв'язків з суспільством». Однак революція 1905 р. та участь у ній студентської молоді посилили консервативні настрої у міністерстві освіти, яке наклало мораторій на створення нових навчальних закладів.

Незалежна соціально-освітня ініціатива М. Довнар-Запольського про утворення у Києві навчального закладу «нового типу» (за зразком німецьких) для підготовки фахівців у галузі економіки була втілена в життя 1906 р. Ініціатор проекту на цей раз апеллював до новоутвореної ланки в уряді — міністерства торгівлі і промисловості. Також він заручився підтримкою авторитетних діячів зі сфери адміністрації краю, приватного підприємництва, освіти.

На нашу думку, не варто обмежувати наукові зацікавлення Довнар-Запольського у зрілий період діяльності історико-економічною тематикою, чи виключно економічною. Як свідчить організоване ним 1909 р. при Інституті «Товариство шанувальників соціальних знань», коло його наукових і культурних зацікавлень було значно ширше. У якості мети товариство декларувало розвиток і поширення знань з основ суспільних наук — права, історії, історії літератури, етнографії та методології цих наук [27, с. 216]. Його членами були І. Сташевський, П. Смирнов, І. Кореневський, Є. Ківліцький, А. Дахнович, В. Іконников, Л. Добровольський, М. Василенко та ін. За статутом радіус дії товариства охоплював Київську, Подільську, Волинську, Полтавську та Чернігівську губернії.

За всієї своєрідності особистих соціальних і творчих стратегій Довнар-Запольського його діяльність до 1917 р. вписується в культуру університетської професури пізньоімперської Росії, коли структура суспільного дискурсу формувалася ідеями демократії, національно-культурних прав, різних прогресистських проектів. В цьому контексті впадає в очі не-провінційність науково-творчої й інституціонально-організаційної діяльності Довнар-Запольського київського періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верба, І. Сучасне українське довнарознавство: стан і перспективи / І.В. Верба // Чацвёртыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні: Рэчыца, 18–19 верасня 2003 г.: У 2 ч. — Гомель, УА «ГДУ імя Ф. Скарыны», 2004. — Ч. 1: М. В. Доўнар-Запольскі: Жыццё і навуковая спадчына / Рэд. кал.: В. М. Лебедзева (адк. рэд.) і інш. — С. 17–21.
2. Верба, І. Київська історико-економічна школа М.В. Довнар-Запольського / І.В. Верба, Д.В. Карпусь. — К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. — 148 с.
3. Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі: Біябібліяграфічны паказальнік / Уклад В.У. Скалабан і інш. — Мінск : Нац. б-ка Беларусі, 2001. — 120 с.; Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі: Біябібліяграфічны паказальнік. Выданне другое, папраўленае і дапоўненае / Уклад. : В. М. Лебедзева і інш. — Мінск. : БелНДІДАС, 2007. — 167 с.
4. Белорусская свадьба и свадебные песни: (Этногр. этюд). — Киев, 1888 (Тип. Давиденко). — 38 с. Рэц.: Karłowicz J. // Wisła. — 1888. — Z. 2. — S. 419 — 421.
5. Карский, А. Е.Ф. Карский о научных трудах М.В. Довнар-Запольского: рецензии и ссылки / А. А. Карский // Сёмыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні, міжнародная навук. канф. 1–2 кастрычніка 2010 г.: [матэрыялы] / рэдкал. В. М. Лебедзева (адк. рэд.) [і інш.]. — Гомель : ГДУ імя Ф.Скарыны, 2010. — С. 30–36.
6. Гришина, Н.В. От «оставленных для подготовки к профессорскому званию» к советским аспирантам: трансформация системы воспроизводства научных кадров в 1860–1920-е гг. / Н.В. Гришина // Мир историка : историографический сборник. — Вып. 9. — Омск : Изд-во Ом. гос. ун-та, 2014. — С. 122–145.

7. Кіян О. Володимир Антонович: історик й організатор «Київської історичної школи»/О. Кіян. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2005 — 492 с.
8. Довнар-Запольский М. Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия.— М.: Тип.-литогр. т-ва И. Н. Кушнерев и К. в Москве, Киевское отделение, 1891. — 170 с.
9. Милуков, П. Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия. М. Довнар-Запольский. Киев, 1981. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярославла до конца XIV столетия и др. / П. Милуков // Грушевський М. Твори у 50 т.— Т. 46. — кн. 1. Рецензії на праці Михайла Грушевського (1890–1914). Львів : Світ, 2007. — С. 17–21.
10. Лебедева В.М. Старонка маскоўскага перыяду біяграфіі М. Доўнар-Запольскага: праца ў Маскоўскім Археалагічным Таварыстве // Сёмыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні, міжнародная навук. канф. 1–2 кастрычніка 2010 г.: [матэрыялы] / рэдкал. В. М. Лебедзева (адк. рэд.) [і інш.]. — Гомель : ГДУ імя Ф.Скарыны, 2010. — С. 37–49.
11. Перапіска М.В. Доўнар-Запольскага з дзеячамі навукі Украіны (1893–1907 гг.) / Складальнікі выдання В.М. Лебедзева, А.Л. Кіштымаў. — Гомель : Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны, 2005.— 138 с.
12. Гордієнко Д. М. В. Довнар-Запольський і Ніжинське історико-філологічне товариство при Інституті князя Безбородька / Д.С. Гордієнко // Сёмыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні. — С. 23–30.
13. Киштымов, А. Пересечение параллельных: М. В. Довнар-Запольский, М. С. Грушевский и «Записки Наукового товариства імені Шевченка» / А.Л. Киштымов // Пятія Міжнародныя Доўнараўскія чытанні. / Рэдкал.: В. М. Лебедзева (адк. рэд.) і інш. — Гомель : ГДУ ім. Ф. Скарыны, 2005. — С. 62–78.
14. Киштымов А., Лебедева В. М. Довнар-Запольський и М. Грушевский: встреча на страницах «Записок Наукового товариства імені Шевченка» / А.Л. Кіштымов, В.М. Лебедева // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. — К., 2007 — Вип. 91–93.— С. 35–39.
15. Ульяновський В. Справа кафедри історії України в Університеті св. Володимира: Довнар-Запольський и Грушевський / В. І. Ульяновський // Трєція міжнародныя Доўнараўскія чытанні: Рэчыца, 14–15 верасня 2001 г. — Мінск : Беларускі Кнігазбор, 2002. — С. 27–62.
16. Мітрафан Доўнар-Запольскі. Выбранае / М.В. Доўнар-Запольскі / укладанне, прадмова В. Лебедзевай. — Мінск : Беларуская навука, 2017. — 672 с.
17. Довнар-Запольский М.В. Обзор деятельности ученых губернских архивных комиссий 1896–1898 гг. // Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве. 1899. Том I. Под редакцией графини Уваровой и С.С. Слуцкого. — М.: Типография Г. Лисснера и А. Гешеля, 1901. — С. 90–99.
18. Довнар-Запольский М.В. Обзор деятельности деятельности ученых губернских архивных комиссий 1896–1898 гг. /М.В. Довнар-Запольский// Археологические известия и заметки. — 1899. — № 8.— С. 317–318.
19. Трибунский П. А. Переписка А.С. Лаппо-Данилевского и П.Н. Милукова / П.А. Трибунский // Journal of Modern Russian History and Historiography. — 2010 / 3/ P. 77–160 [Electronic resource]. — Mode of access: http://imwerden.de/pdf/rerepiska_a_s_lappo-danilevskogo_i_miljukova_2010.pdf
20. Герасименко Н.О. Історична спадщина М. В. Довнар-Запольського (1864–1934) / Н.О. Герасименко // Український історичний журнал. — 2003. — № 6. — С. 143–154.

21. Антонович, В. Отзыв о сочинении М. В. Довнар-Запольского «Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Т. 1, Киев, 1901», представленном в Историко-филологический факультет для приобретения степени магистра русской истории / В.Б. Антонович, П.В. Голубовский // Унив. изв. — 1902. — № 1. — С. 19–20.
22. Бухерт, В.Г. «Я никакого смущения не чувствовал, а только некоторое возбуждение, как всегда перед битвой...» / В.Г. Бухерт, В.П. Корзун // Мир историка : историографический сборник / — Вып. 9. — Омск : Изд-во Омск. гос. ун-та, 2014. — С. 60–64.
23. Сандерс, Т. Третий оппонент: защиты диссертаций и общественный профиль академической истории в Российской империи / Т. Сандерс // Историческая культура императорской России: формирование представлений о прошлом: кол монография. — М.: Изд. дом ВШЭ. — 2012. — С. 161–192.
24. Довнар-Запольский, М.В. Исторический процесс русского народа в русской историографии / М.В. Довнар-Запольский // Русская мысль. — 1902. — Кн. 3. — С. 170–186.
25. Тоштендаль Р. Возвращение историцизма? Нео-институционализм и «исторический поворот» в социальных науках / Рольф Тоштендаль. // Историческая наука сегодня: Теория, методы, перспективы / Ред. Л. П. Репина. М.: Издательство ЛКИ, 2011. — С. 342–354.
26. Антонович, В. Рец. на соч.: магистра М.В. Довнар-Запольского «Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI в.», представленное для приобретения степени доктора русской истории / В.Б. Антонович, П.В. Голубовский // Унив. известия. — К. — 1906. — № 3. — С. 21–24.
27. Зайцева З.І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX — початок XX ст.)/ З.І. Зайцева. — К. : КНЕУ, 2006.— 368 с.

REFERENCES

1. Verba, I. (2004). Contemporary Ukrainian Dovnar study: the state and prospects. In V.M. Lebedeva (Ed.). *The forth international Dovnar's reading*. In 2 parts. Part 1: M. V. Dovnar-Zapolskyi: Life and Scientific heritage (pp. 17-21). Homel: Gomel Fr. Skaryna State University. (in Ukr.).
2. Verba, I., & Karpus, D. (2012). *Kyiv Historical and Economic School of M.V. Dovnar-Zapolsky*. — K.: NASU, Center for the monument study and UTOPIK (in Ukr.).
3. Skalaban, V.V. (Ed.). (2001). *Mitrofan Dovnar-Zapolskiy: Bibliographic reference book*. Minsk: National library of Belarus, 2001; Lebedeva V.M. (Ed.). (2007) *Mitrofan Dovnar-Zapolskiy: Bibliographic reference book*. Minsk: BelNDIDAS (in Belorussian).
4. Karłowicz, J. (1888). *Belarusian wedding and wedding songs: (Ethnographic etude)*. — Kiev, 1888 (Type: Davidenko). *Wisła*, 2, 419 — 421 (in Rus).
5. Karskii, A. (2010). E.F. Karskii about the scientific works of M.V. Dovnar-Zapolskyi: reviews and references. In V.M. Lebedeva (Ed.), *The seventh international Dovnar's reading* (pp. 30-36). Homel: Gomel Fr. Skaryna State University (in Rus.).
6. Grishina, N.V. (2014). From "those left to prepare for a professorship" to Soviet graduate students: the transformation of the system of reproduction of scientific personnel in the 1860-1920s. *Mir Istorika (The world of Historian: historiographical collection)*, 9, 122-145 (in Rus.).
7. Kiian, O. (2005). *Volodymyr Antonovich: historian and organizer of the "Kyiv Historical School"*. — K. : NASU Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
8. Dovnar-Zapolsky, M. (1891). *An outline of the history of the Krivich and Dregovich lands until the end of the 12th century*. M.: Tip.-litogr. I.N. Kushneryov & C. in Moscow, Kiev department (in Rus.).

9. Miliukov, P. (2007). An outline of the history of the Krivich and Dregovich lands until the end of the XII century. M. Dovnar-Zapolsky. Kiev, 1981. An outline of the history of the Kiev land from the death of Yaroslav to the end of the XIV century, etc. In M. Hrushevskii *Works in 50 volumes* (Vol 46, Book 1, pp 17-21). Lviv: Svit (in Rus.).
10. Lebedeva, V.M. (2010). Page from the Moscow period of biography of M. Dovnar-Zapolskii: work in the Moscow Archaeological Society. In V.M. Lebedeva (Ed.), *The Seventh international Dovnar's reading* (pp. 37-49). Homel: Gomel Fr. Skaryna State University (in Belorussian.).
11. Lebedeva, V.M., & Kishtymov, A.L. (Eds.). (2005). *Correspondence of M.V. Dovnar-Zapolskoho with Ukraine Academic figures (1893-1907 years.)*. Homel: Gomel Fr. Skaryna State University (in Belorussian.).
12. Gordienko, D.M. (2010). M.V. Dovnar-Zapolskyi and Nizhyn Historical and Philological Society at the Institute of Prince Bezborodka. In V.M. Lebedeva (Ed.), *The Seventh international Dovnar's reading* (pp. 23-30). Homel: Gomel Fr. Skaryna State University (in Belorussian.).
13. Kishtymov, A. (2005). The intersection of parallel lines: M.V. Dovnar-Zapolskii, M.S. Grushevskii and "Notes of Shevchenko Scientific Society". In V.M. Lebedeva (Ed.), *The Fifth international Dovnar's reading* (pp. 62-78). Homel: Gomel Fr. Skaryna State University (in Belorussian.).
14. Kishtymov, A., & Lebedeva, V. (2007). Dovnar-Zapolskii and M. Hrushevskii: meeting on the pages of the "Notes of Shevchenko Scientific Society". *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho Universytetu imeni Tarasa Shevchenko (Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv)*, 91-93, 35-39 (in Rus.).
15. Ulianovskiy, V. (2002). The case of the Department of History of Ukraine at the University of St. Volodymyr: Dovnar-Zapolskyi and Hrushevskiy. In *The Third international Dovnar's reading* (pp. 27-62). Minsk: Belarussian Library (in Ukr.).
16. Lebedeva V.M. (Ed.). (2017). *Mitrofan Dovnar-Zapolskii. Favorites*. Minsk: Belarускаia navuka (in Belorussian.).
17. Dovnar-Zapolskii, M.V. (1901). Review of the activities of scholars of the provincial archival commissions of 1896-1898. In Countess Uvarova and S.S. Slutsky (Eds.), *Proceedings of the eleventh archaeological congress in Kiev. 1899*. (Vol.1, pp. 90-99). M.: The typography of G. Lissner and A. Geshel (in Rus.).
18. Dovnar-Zapolskii, M.V. (1899). A review of the activities of the scientists of the provincial archival commissions of 1896-1898. *Arheologicheskie Izvestiia I Zametki (Archaeological News and Notes)*, 8, 317-318 (in Rus.).
19. Tribunskii, P.A. (2010). A. Correspondence A.S. Lappo-Danilevskii and P.N. Miliukov. *Journal of Modern Russian History and Historiography*, 3, 77-160. Retrieved from http://imwerden.de/pdf/perepiska_a_s_lappo-danilevskogo_i_miljukova_2010.pdf (in Rus.).
20. Herasimenko, N.O. (2003). Historical heritage of MV Dovnar-Zapolskyi (1864-1934). *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal (Ukrainian Historical Magazine)*, 6, 143-154 (in Ukr.).
21. Antonovich, V., & Golubovsky, P. (1902). Review of the composition of M. V. Dovnar-Zapolskii "The State Economy of the Grand Duchy of Lithuania under the Jagiellons. Vol. 1, Kiev, 1901", presented in the Historical and Philological Department for the acquisition of a master's degree in Russian history. *Universitetskie Izvestiia (University News)*, 1, 19-20 (in Rus.).
22. Bukhert, V.G., & Korzun, V.P. (2014). "I did not feel any embarrassment, but only some excitement, as always before the battle ...". *Mir Istorika: Istoricheskii Sbornik (The World of Historian: Historiographical Collection)*, 9, 60-64 (in Rus.).

23. Sanders, T. (2012). Third opponent: defense of dissertations and public profile of academic history in the Russian Empire. In *Historical culture of imperial Russia: formation of ideas about the past* (pp. 161-192). Moscow: Publishing House of the Higher School of Economics (in Rus.).
24. Dovnar-Zapolskii, M.V. (1902). The historical process of the Russian people in Russian historiography. *Russkaiia mysl (Russian Thought), Book. 3*, 170-186 (in Rus.).
25. Toshtendal, R. (2011). Return of Historicism? Neo-institutionalism and the "historical turn" in the social sciences. In L.P.Repina (Ed.), *Historical Science Today: Theory, Methods, Perspectives* (pp. 342-354). Moscow: Izd-vo-LK (in Rus.).
26. Antonovich, V., Golubovskii P. (1906). Review on the composition of holder of Master's degree M.V. Dovnar-Zapolskii "Essays on the organization of the West-Russian peasantry in the XVI century.", presented for acquisition of a doctorate in Russian history. *Universitetskii Izvestiia (University News)*, 3, 21-24 (in Rus.).
27. Zaitseva, Z.I. (2006). *Ukrainian scientific movement: institutional aspects of development (the end of the nineteenth and early twentieth centuries)*. K.: KNEU

УДК 94:355.535(477)"1648/1764 "

Кабанець Р. Ю.*,

співробітник Управління державної охорони,
здобувач наукового ступеня кандидата історичних наук,
Київ, Україна. roma.kabanets1987@gmail.com

ОХОРОНА ПЕРСОНИ ГЕТЬМАНА КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО ПІД ЧАС ПОЇЗДОК У МОСКВУ ТА САНКТ-ПЕТЕРБУРГ у 1752 р.

Анотація. Висвітлюються особливості організації системи охорони Гетьмана Кирила Розумовського під час його поїздок до Москви та Санкт-Петербурга. Відзначено, що питання про систему безпеки останнього Гетьмана України Кирила Розумовського набивало особливої ваги з огляду на складність та суперечливість політичної ситуації на українських землях в середині XVIII ст., важливість захисту посадових осіб Гетьманату через нестабільність позиції козацької старшини, системної недовіри до гетьманського оточення. У статті розкриваються традиції, принципи, система охорони та супроводу Гетьмана як посадовця вищого рангу, правила, які вироблялися у цьому контексті впродовж століть, аналізується досвід такого напрямку діяльності та еволюції системи особистої безпеки вищої посадової особи в Україні. Доводиться, що охорона здійснювалася Надвірною компанійською короугою, на яку покладалося виконання кур'єрських, конвойних, охоронних функцій. Військові компанійці супроводжували Гетьмана під час воєнних дій, у дозвілних вояжах, у ході офіційних прийомів. Тобто, йдеться про початок формування групової та індивідуальної форм охорони вищої посадової особи Гетьманату, досягнення якої у сфері охоронної діяльності використовувалися й у подальші історичні часи.

Ключові слова: охоронна діяльність, Гетьманищина, Кирило Розумовський, супровід, Надвірна компанійська короуга, почет.
У 1752 р.

Аннотация. Освещаются особенности организации системы охраны Гетмана Кирилла Разумовского во время его поездок в Москву и Санкт-Петербург. Отмечено, что вопрос о системе безопасности последнего Гетмана Украины Кирилла Ра-

* Kabanets R. Y. Employee of administration of state security, competitor for Ph.D. in history, Kyiv, Ukraine. roma.kabanets1987@gmail.com

SAFEGUARD OF THE PERSON OF HETMAN KYRYLO ROZUMOVSKYI DURING TRIPS TO MOSCOW AND ST.-PETERSBURG IN 1752.